

Keszler Borbála – Kaán L. Miklós

„Az igye-fogyott szegényeknek hasznokra” Pápai Páriz Ferencz *Pax corporisa*

BEVEZETŐ GONDOLATOK – AZ ORVOSLÁS HELYZETE A XVI–XVII. SZÁZADIG A kutatások szerint a XVI–XVII. századig nagyon kevés volt hazánkban az akadémiát, egyetemet végzett orvos, s ezek is vagy külföldi, vagy külföldön tanult magyar orvosok voltak. A gyógyító feladatokat nagyrészt a füvesek, a tudós asszonyok, a javasasszonyok, a bábák látták el, akik a betegek gyógyításához és a varázsláshoz használatos gyökereket és orvosi növényeket gyűjtögettek. A gyógyító munkában részt vettek még az olejkárok (azaz az olajokat, balszamokat árusítók), s gyakran a papok, az udvarházak asszonyai, sőt a hóhérok is (akiknek a köznép gyógyító képességet tulajdonított), valamint a különféle kuruzslók. Ezek egy része vándorló (gyakran külföldi) kuruzsló volt; ilyenek voltak például a sérvmetszők, a borbélyok, a vándorsebészek, a csontrakók, a szemoperálók stb. (15, 19).

A magyar orvoslásnak volt tehát egy tudós, akadémiát végzett, orvosok által művelt ága. Ennek az orvostudományak a nyelve kezdetben a latin volt. Volt azonban egy népi ága is, mely tünet-tani észrevételen, tapasztalaton alapuló magyar kifejezéseket (gyakran körülírással kifejezéseket) használt. A kétféle orvoslás és a kétféle orvosi nyelv azonban nem vált el élesen egymástól, inkább valami sajátos egymásrarétegződés jellemezte ezt a két típust. A tudós orvosló könyvekbe beírták például a népi gyógymódokat, így az *Ars medicába* (Lentsés György 1577) és a *Pax corporisa* is (Pápai Páriz Ferencz 1690; az idézetek az 1747-es kiadásból valók). S fordítva: a papok, a bábák, a borbélyok, a nemesi udvarházak asszonyai, akik gyakran foglalkoztak gyógyítással, a népi módszereken kívül sok mindent eltek az udvarházakban megforduló orvosoktól, és tapasztalataikat feljegyezték a kézzel írott orvosló könyveikbe. Tulajdonképpen a gyógyítás hagyományvilágában a XVIII. század végéig nem különült el élesen egymástól a népi és a „hivatalos” orvoslás tudásanyaga. A kétféle gyógymód összefonódott, egymásra rétegződött.

Mindebből az következett, hogy az orvosi munkák nagy része igen vegyes összetevőjű gyógymódokat és gyógyszereket, recepteket tartalmazott. Részben ez jellemzi a *Pax corporist* is, melynek szerzője, Pápai Páriz Ferencz, a XVII. század egyik leghíresebb polihisztorja volt (a fejedelmi udvar orvosa, filozófus,

1680-tól az enyedi kollégium görög nyelv, fizika, logika tanára stb.). Pápai már a XVII. században felismerte a magyar nyelvű szakmunkák szükségességét. Orvosi könyvét nem orvosoknak, hanem a szegény népnek szánta. Jól mutatja ezt a munka címlapja és ELÖL-JÁRO BESZÉD-e is.

„**PAX CORPORIS.** Az-az: Az emberi Test Nyavalyáinak Okairól, Fészkeiről, ’s azoknak Orvoslásának módgyáról való TRACTA. Mellyet mind élő Tudós Tanítóinak szájokból, mind a Régieknek tudos Irásokból, ’s mind pedig maga sok Betegek körül való Tapasztalásból summáson össze-szedett, és sok igye-fogyott Szegényeknek hasznokra, mennyire lehetett, értelmesen ’s világon Magyar nyelven kiadott Pápai Páriz Ferencz” (címlap; 1690/1747).

A címből egyértelműen kitűnik, hogy a fejedelem orvosa a szegény népre is gondolt, hiszen nekik ajánlotta művét. A könyv 1687-ben írt ELÖL-JÁRO BESZÉD-ében bővebben is kifejti, hogy munkáját pontosan kiknek szánja:

„a’ házi tselédes Gazdáknak ’s Gazdaszszonyoknak, és az igye-fogyott Szegényeknek, kiknek nintsen mindenkor kezek ügyében értelmes Orvos; kiváltképen falukon. A’ hol hamarébb talál segédet a’ beteg barom, mint a’ beteg ember. E könyvből pedig szükségéhez képest olvashat; vagy ha maga nem tud, olvastathat mással nyavalyájáról a’ beteg. [...] Nem is igazítok mind Patikára; hanem nagy részént házunknál feltalálható szereket igyekeztem a’ Szegényeknek kedvéért elő-számlálni. Adgya Isten, hogy e’ Munka szolgállyon és használlyon az én tőlem felvött Szent végre, Istennek ditsőségére, sok keservesen nyögő elhagyattott betegeknek vigasztalásokra: Amen.” (Pápai Páriz 1690/1747.)

Valóban: a könyv nagyon sok olyan növényt, ásványt, folyadékot stb. ajánl, amely a ház körül is megtalálható, s amely a gyógyszer elkészítésének alkotóeleme lehet. Ilyenek voltak például: az ecet, fahéj, fokhagyma, gyanta, gyöngy, faolaj, fecskéfészek, kapor, kénese ’higany’, mák, méz, mustár, oltatlan mész, sör, petróleum, puskapor, rézgálic, salétrom, szappan, szurok, téгла, tojás, tej, vörösbör, vörös kréta, vaspör, üvegpör stb.

A szerző próbálta munkáját az előbbieken kívül más módszerekkel is az egyszerű emberek számára érthetővé és vonzóvá tenni. Ezt bizonyítja a mű logikus felépítése, a szavak gondos megválasztása: igyekezett köznyelvi szavakat, olykor tájszavakat és hangutánzó szavakat használni. Többnyire megadta a latin kifejezéseknek a magyar megfelelőit is. Ha nem tudta lefordítani egyszerűen a latin szavakat, akkor körülírást alkalmazott. Egyébként is nagy gondot fordított bizonyos betegségek és tünetek alapos megmagyarázására, de egyéb eszközökkel is törekedett arra, hogy munkáját az olvasóközönséghez közelítse, különösen a recepteket tartalmazó részekben.

PÁPAI PÁRIZ FERENCZ ORVOSI NYELVE – PÁPAI PÁRIZ FERENCZ MAGYAR ORVOSI SZÓKINCSE

Pápai Páriz Ferencz *Pax corporis*ának orvosi nyelvéről, pontosabban a szó- és kifejezőképességéről a *Magyar Nyelvőrben* Csapodi István írt több folytatásban (3, 4). Külön fejezetet szentelt a testrészeknek, a betegségeknek, a kóros anyagoknak; a test ép állapotát, a betegség okát, jeleit, kialakulását, lefolyását megnevező kifejezéseknek; az orvosi műveleteknek, az orvosságoknak stb. Kb. 800 szót sorolt fel (nem számítva ide az orvosságnak használt növényeket, a különféle vegyi és kémiai anyagokat, valamint a könyvben előforduló speciális határozószókat és jelzőket). Pápai Páriz Ferencz azonban az itt közölteknél jóval több orvosi szaknyelvi szót ismert. Kb. 1200-at lehet a *Pax corporis*ből és a *Dictionariumból* összegyűjteni. A két szám közötti különbségnek két oka is van. Az egyik (s ez a jelentéktelenebb) az, hogy Csapodi több szót kihagyott a felsorolásból. A másik okra a magyarázatot magában a *Pax corporis*ban találjuk meg a 45. oldalon (12):

„Nem lévén e' munkában szándékom, hogy a' Nyavalyáknak minden nemeiről szóljak; hanem tsak a' közönségesebbekről, mellyek gyakrabban fogznak az emberek között, és a' mellyek hosszas, munkás hozzá való készület és gyakorlott kezi mesterség nélkül orvosolhatók; mert amazokra tudós Orvosnak jelen-léte kívántatik, ki ez én írásom nélkül nem szükölködik: Ittis azért a' ritkában eső, és munkásabb orvoslású nyavlyákat, mellyek e' Részekben lenni szoktanak, mind elő nem számlálom” (Pápai Páriz 1690/1747).

Pápai Páriz Ferencz munkájában, ha nem idegen szót vagy megmagyarázott idegen szót használt, igyekezett a görög-latin és a német orvosi szavakat egyszerű, olykor hangutánzó vagy népies kifejezésekkel és szerkezetekkel, esetleg tükörfordítással visszaadni, de gyakran előfordult az is, hogy az idegen szót nem is próbálta (esetleg nem is tudta) lefordítani, hanem inkább körülírta.

EGYSZERŰ (OLYKOR HANGUTÁNZÓ, NÉPIES VAGY TÜKÖRFORDÍTÁSSAL VISSZAADOTT) KIFEJEZÉSEK

394: *alutó* 'altató'; 13: *elől-járó posta* 'előjel, tünet' (pl.: *Ha valamely tag reszketése öreg korban esik, többire holtig úgy marad, és vagy Gutta-ütésnek, vagy legalább valamely tag elesésének elől-járó postája*); 68: *érnek réttye* 'ér fala'; 5: *feje lágya*; 150: *gyomor háborúja*; 4: *hánytató*; 169: *hassikulás* 'hasmenés'; 4: *homlok ér*; 32: *hó-szám* 'havi vérzés' (a magyar kifejezés megfelelője: a l. *menstruatio*, melynek

alapja a l. *mensis* 'hónap, havi vérzés'; (2); 23, 42: *lágya* 'feje lágya'; 367: *lügtet*; 91: *mandola* 'mandula alakú, kötőszövetekből álló szerv'; 2: *párlás*; 38: *petsenye* 'izom' (a TESz. szerint [2] a pecsenye szaknyelvi jelentése a *Pax corporis*ban 'zsír, szalonna'; ez téves; vö. 376: *musculusok vagy petsenyés husok*; vagy 92: *a' nyeldeklő körül való apró petsenyék*; 249: *Hojag nyakát bérekesztő petsenyés húsnak megpuhulás*); 148: *ptrüszkölő por*; 6: *ptrüszköltes por*; 17: *száj-víz*; stb. – Tulajdonképpen ide tartoznak az állatnévi eredetű betegségeknek is, például a *béka* (77). Pápai Páriz Ferencz részletesen meg is magyarázza a név eredetét: „Igy hivattatik: mert ez a' Dagadás olyan formában dülyved-ki, és közepi iránt két felé vagon válva, mint a' *békának* az utollya” (77). Miskólczy más indoklását adta a béka elnevezésnek: „mivel a' kin vagon ez a' daganat, a' szólást igazán nem teheti, hanem mintegy *Béka* ugy regek, és az ő nyavalyát aval jelenti-meg” (Miskólczy 1742: 114). – Állatnévi betegségnév még Pápai Páriznál a *fogféreg* (79) és a *tyúkszem* (360) is. (Pápai Páriz hitt még a fogféregelméletben.) – Vannak természetesen Pápai Páriz Ferencz *Dictionarium*ának latin-magyar részében (1708) is hasonló példák: *Bacillus*. *Páltzaska*; *Fistula*. *Tsú*, *Tsev*, *Síp* 'sipoly' (a szó első előfordulása a TESz. szerint 1848! [2]); *Helloborosus*. *Záßpás* 'bolond'; *Incubatio*. *Éleßtés*; *Lema*. *Orr*, *Szem-folyás*, *Tsipázás* stb. (12).

KÖRÜLÍRÁSOS KIFEJEZÉSEK 14: *háta-gerentzi velei* 'gerincvelő'; 99: *a' hasat a' melytől által elrekesztő hártya* 'diaphragma, rekeszizom'; 149: *érzékeny inatskák* (*nervusok*); 256: *a' izek mellett a' hártákat és a' tsontokat ösze kötő szőrös haj nevelők* (*ligamenta*) 'inszalagok'; 111: *a' Melynek belső boltozattát kárpit modra bévonó hártya* 'mellhártya'; 107: *a' Tüdő sok holyagos lyukai* 'hörgők'; 236: *a' vizeletnek útai vagy a' Hójagra menő tsatornái* 'ureterek'; 310: *bőrön való apró nem látszó lyukatskák* 'pórusok'; 291: *esze nélkül vagon önkívületben van*; 312: *eszenélkül beszél* 'félrebeszél'; 92: *nyeldeklő körül való apró petsenyék* 'nyelőizom'; 94: *torkában valló rotogyotatás* 'gargarizálás. 132–133: Az extrasistolét Pápai Páriz Ferencz így írja le: *a Szű dobogáson itt értyük a' szünek azt a' felverését, mely rendetlen és természet ellen vagon*; 130: a koszorúérgörccsöt pedig így: *a Szű hirtelen megszorúl és fojlódik*. – Hasonló példák a *Dictionariumból* (Pápai Páriz Ferencz 1708): *Aequimanus*. *Jobb és bal-kézzele egyaránt élő* 'kétkézese'; *Antifebrille*. *Hideglelés ellen való orvosság* 'lázcsillapító'; *Atheroma*. *Kásás genyetséggel teli kelevény* 'kásadaganat'; *Bubones*. *Egész testben való mirigyese kelevények, de kiválképen az ágyék körül*; *Caesones*. *Kik annyok hasát felmetbvéen születnek*; *Ferulae*. *Defkátskák, mellyekben az eltörött tsontot kötik a borbélyok* 'sinek'; *Fundulum*. *Az a' bél, mellynek a' végén nitsen ki-menetel, mellyből göbötztöt csinálnak*; *Gemursa*. *Láb' újai-alatt való kelés, vagy inkább kemény tsomózás*; *Haemorrhoides*. *Vég-hurkán való süly vagy sülyös erek*; *Herpes*. *Apró köles-forma fakadékok*; *Infantaria*. *Gyermek-ágyban lévő aßony* 'gyermekágyas'; *Jejunum*. *Egy bél a' testben, mely mindenkor üres*; *Lethargia*. *Mély álomba ejtő-betegség*; *Menses*. *Aßbonyok* 'hóßámi folyások'; *Steatoma*. *Kemény tályog, faggyú forma matériával teli* 'fagygyütömlő'; *Ureter*. *Olly ér, mellyen a' vizelet a' holyagba szivarog* 'húgyvezeték'; *Varix*. *Érnek meg-tsomózása az ember' lábain* 'visszér'; stb. (12).

A PAX CORPORIS SZÖVEGTANI JELLEMZŐI Mivel Pápai Páriz Ferencz a könyvét nem tudós embereknek szánta, az egyszerű szavak használatán és a körültekintő magyarázatokon kívül egyéb eszközökkel is próbálta munkáját az olvasóközönséghez közelíteni.

Kuna Ágnes a munka szövegszerkezetét és stílusjegyeit vizsgálva azt írja, hogy „a *Pax Corporis*ra jellemző a tudományos munkák felépítése, tagolása, a leíró és az instruktív részek megjelenése” (15a), [de a szerző a] „nyelvi megformálásban és számos megjegyzésben nagymértékben alkalmazkodik a címzettekhez, ezzel is magyarázható a receptek rövidegsége, egyszerű nyelvezete, az eljárásokhoz fűzött magyarázatok részletessége.” – A munkában tehát keverednek a korabeli tudományosság stílusjegyei a hétköznapi beszéd sajátosságaival. A hétköznapi beszéd sajátosságai leginkább a receptek nyelvében figyelhető meg az egyes betegségek *Orvosságai* címszó alatt.

Ha összehasonlítjuk ezeket a recepteket a népi orvoslás kézzel írott orvosságos könyveinek receptjeivel, akkor szövegtani szempontból több különbséget találunk közöttük. – A népi orvosló könyvek receptjei között is található többféle típus, de már az ókortól kezdve kialakult egy tipikus receptfajta, mely három részre tagolódik. Egy babilóniai receptben például a következőt olvashatjuk: *1Ha egy embernek a foga fáj, mert a féreg rágja, | 2finom olajban keverj el bizonyos porrá tört vízinvövényt. [...] Ha a fog jobb oldalon beteg, önts a bal oldalon levő fogra; ha a fogad bal oldalon beteg, önts a jobb oldali fogra; | 3a beteg meggyógyul (6a).*

Ezt a hármas tagolódást már régóta számon tartják, az egyes részek elnevezése azonban Kuna Ágnestől származik (14). Ezek a részek: 1. a kezdő tartomány (iniciátor), ami gyakran a betegség neve, 2. az utasító (instrukciós) rész, ami tartalmazza a gyógyszerek összetevőit és elkészítési módját, valamint az erre vonatkozó utasítást), 3. és nem ritkán található a recept végén egy meggyőzést szolgáló mondat is.

Pápai Páriz Ferencz munkájában nincs a receptekben kezdő tartomány, de ez természetes is, hiszen a betegség vagy tünet nevét a fejezet címe tartalmazza. Mint szó volt róla, a klasszikus recepteknek a 3. része szokott az ajánlás, „reklám” lenni, az olvasó (a beteg vagy ápolója) meggyőzésére. A *Pax corporis*ban gyakori, hogy az ajánlás, a meggyőzést szolgáló szavak vagy kifejezések az utasítást tartalmazó rész előtt állnak vagy teljesen beleolvadnak abba. Már Ciceró is rámutatott arra, hogy az erős bizonyítás a szövegrész elején és a végén a leghatásosabb. Ez a korai receptek meggyőző részeiben is megfigyelhető (16), amely különleges meggyőzéstípusnak számít. Egyrészt, mert itt a meggyőzés egyoldalú (nincsenek érvek és ellenérvek egymással szembeállítva); másrészt céljukat tekintve is, hiszen például a reklámokkal szemben, ezekben nem gazdasági érdekek mozgatják a megfogalmazójukat, hanem csupán a jó szándék a bizalom megnyerése a gyógyszer vagy a gyógymód használatával kapcsolatban. Éppen ezért a receptek meggyőző részének fontos szerepe van a gyógyításban, hiszen ebben az esetben a meggyőzés a

lelki ráhatás (egyfajta pszichoterápia) része. A kutatók általában kiemelik a meggyőzésnek az emberi személyiségre és a lelkére gyakorolt hatását (1). Sokak szerint a szónak éppolyan vagy olykor még nagyobb hatása van, mint a gyógyszereknek, mivel a gyógymódban való hit elősegítheti a gyógyulást (18a, 16).

A meggyőző szövegnek alapkövetelményei: a tömörség, a világosság és az érthetőség. Ezeknek a követelményeknek az orvosi receptek meggyőzést szolgáló részei megfelelnek. Gyakori bennük a gyógyszer hatékonyságának rövid, tényszerű közlése. Ezzel a tényközléssel a recept írói tulajdonképpen a várt gyógyulás létrejöttét sugallják.

Ilyenek (igei állítmánnyal), például (11,14): 72: *Eztis hasznoson mivelik*; 70: *Használ*; 296: *Igen ditsérik*; 61: *Igen ditsérik eztis*; 66: *Igen ditsértetik*; 15: *igen jól segiti*; 4: *jól segít* stb. – Gyakoribbak a névszóval, névszói szerkezettel való ajánlások, például: 167: *Annál jobb*; 217: *De mindenek felett ditséretes*; 175: *ditséretes és nagy hasznú ez*; 165: *Ezen kívül hasznos ezen végre* 5: *ez is jó*; 84: *Ez mindeneknél hathatósabb*; 179, 201: *hasznos*; 70: *Hasznos ez is*; 81: *Hathatósabb*; 71: *igen ditséretes*; 4: *igen hasznos*; 105: *Igen hasznos ezis*; 14: *igen hasznos gyakorta*; 103: *Igen hathatos kiváltképen való fő orvosság ez minden Hurutban*; 179: *igen jó*; 82: *Igen jó hathatos erejű*; 71: *Igen jó ez is*; 4: *Jó ezen haszonra*; 244: *Jó e' végre*; 164: *Jó ezen végre*; 5: *jó itt*; 15: *Jó legközelebb*; 71: *Jó néha tsak ez is*; 172: *Jó segítség itt ezaránt*; 3: *Legjobb*; 85: *Nintsen arra jobb*; 166: *Mind ezek felett való*; 71: *Neha jobb* stb. – Ritkán az ajánlás híres orvosokra való hivatkozást is tartalmaz: 231: *Igen ditséri Galenus e' nyavalyában a' Feredőt*; 141: *Crato, a' ki három egy más után következett Császároknak volt Medicusok Bétsben, és a' Magyarok közöttis sokat próbált volt, felette-igen ditséri e' flastromot*; 162: *Galenus tanásából, vessenek tsuprot vagy valami nagy köpölyt a' köldökére*; 306: *Crato [...] e' nyavalyát ilyen formán szokta vót orvoslani* stb.

Az utasítást és az összetevőket tartalmazó (instrukciós) részek bevezetéseként gyakoriak a beszélt nyelvi szövegekre jellemző bevezető kifejezések (nyelvészeti kifejezéssel diskurzuspartikulák), melyek részben visszautalnak, részben várakozást kifejezve előre (a várakozást gyakran kettőspont is erősíti), például: 327: *Az-az*; 303: *Azért*; 60, 139, 179, 202 stb.: *Azokban*; 155: *Avagy*; 26, 179: *Egy szóval*; 197: *Elöbben is*; 202: *E mellett*; 210: *Erre nézve*; 191: *E' végre*; 182: hasonlóképpen: 118, 135, 140, 180, 182: *Ismét*; 116: *Vagy*; 117, 122, 178: *Vagy így*; 115, 117, 147, 162, 179 stb.: *Vagy pedig*; stb.

FELSZÓLÍTÓ MÓDÚ IGEALAKOK A receptekben a beteggel vagy ápolójával való kapcsolatot erősítik a felszólító módú (E/2., E/3., T/3.) alakok, melyek a régi népi és a tudós orvosló könyveknek egyaránt jellemzői voltak (13). Például: 262: *Ha a hévségben a' Lábod vagy Kezed erei megdagadtak [...] Oszlatni, ha akarod [...] Oltatlan meszet gyermek hügyában öltis meg, hadd meghiggadnj; a' higgattyát megszürvén, márts gyenge ruhát belé, 's raggasd véle*; 103–104: *Az apró gyermekeknek, Viola és Edesgyökér sirupot elegyits öszve, 's azt kennyed gyakorta a' szájokba*; 297: *A' gyermekeknek így tselekedgyél*; 31: *Nappal*

ne **alugyék**, főveg nélkül ne **hállyon**, aztis elébb Gyanta füstel megfüstölvén, ugy **nyomja a' fejébe**; 135: Gyöngy-virág olajat, Tégla-olajat, meg-annyi Aquavitával **elegyítsenek öszve**, 's azzal kennyék a' Szive aránt; 273: [A hó-szám megrekedéséről]: Nem tsinos, de valóban hathatos orvosság e' nyavalyában a' Szamár ganéja: megaszalván 's törvén, **adgyák-bé innya**.

A BETEGGEL VALÓ KAPCSOLAT MEGERŐSÍTÉSÉRE SZOLGÁLÓ KIFEJEZÉSEK Az olvasóval való kapcsolat megerősítését, a beteggel való gondos törődést, a beteghez vagy az ápolójához való közelítést szolgálják ilyenfajta kifejezések is (olykor közbevetésként), például: 362: (*a' hol kitelik*); 210: *A' ki azt sem kaphattya*; 95: *A' ki egyebet nem kaphat*; 87: *A' kinek egyéb nintsen*; 122: (*a' ki szert tehet reá*); 44, 87, 135: *A' kitől kitelik*; 191: (*a' mint a' beteg ideje engedi*); 33: (*a' mint gyakran megesik*); 152: *a' mint mondám*; 80: *Ha azért módgya vagyon benne*; 82, 92: *Ha egyebet nem kaphatsz*; 30: *Ha egyéb nintsen*; 82: (*ha kaphatni*); 44: (*ha kitelik*); 66: *Ha mind nem kaphatni*; 383: *Ha mind nem kaphatni ezeket*; 51: *Ha módod vagyon benne*; 207: (*ha vagyon*); 148: (*mint a' forró Hideglelésekben megesik*); 349: *Vagy, ha egyéb nintsen stb.* (12).

A TÁRSADALMI HIEDELMEK Az orvosló könyvekben nem csupán a nyelvi eszközök megválasztásával igyekeztek a közönséghez közelíteni munkájukat a szerzők. Arisztotelész szerint az adónak tekintettel kell lennie a vevő érzelmeire, és figyelembe kell vennie a meglevő társadalmi hiedelmeket is. – Mivel az egyszerű emberekhez nagyon közel állnak a „babonák”, a hozzájuk való közelítésnek egyik hatásos módja a népi hiedelmek, gyógyszerek, gyógy módok felvétele az orvosló könyvekbe. Nem véletlen talán, hogy a régi orvosi könyvek, receptkönyvek, orvosló könyvek, házi mindentudók gyógy módjai, gyógyszerei nagyfokú egyezést mutatnak a később (esetenként a huszadik században is) használatos népi gyógyító módszerekkel, s ugyanez az állandóság jellemzi az alkalmazott orvosságokat is (7a, 17).

Hogy népi gyógy módokat felvett a munkájába Pápai Páriz is, azt maga a szerző is megerősíti, például ezt írja: 10: *A' szegény ember vegyen Tömjént*; 41: *A' szegény ember, ha egyebet nem kaphat*; 76: *Ha ez nem használ [...] egyéb eszközökhöz kell nyúlni; de azokról nem írok, mivel ahoz értő ember jelen-léte nélkül azok kártévők, nem hasznosok*; 145: (*mint a' parasztek közönségesen szoktak*); 183: *„mindeneket [= minden gyógyszert] elő nem számlálok; hanem mindenekelőtte [...] a' szegényekért egynehányat még leírok”*; 281: *Jó igen ez-is parasztek orvosságban*; 207: *A' szegény ember igyék savót, elegyítsen (ha kaphat) Czitrom levét belé, igen jó*; 242: *Parasztek orvosságban, leghathatosabban munkálódik ezaránt azon Baknak hugya, ha mihelyt elereszti, azon melegen issza a' beteg; stb.* (12).

A hagyományos (népi) gyógyítás mágikus-szakraális eredetű gyógy módjainak több típusa van. Ezek közül némelyik gyakran, mások ritkábban és megint mások egyáltalán nem fordulnak elő tudós orvosi könyvekben ebben a korban. Egyébként az előljáró beszédben a szerző kifejti, hogy a

Bibliában is szó van olyan, a természetből vett gyógy módokról, melyek a néphitben ma is élnek, például a sóval való tisztítás, a fügeflastrom kelések ellen, a nyállal való gyógyítás; az analógiás gyógyítás: a pusztában a kígyómarás ellen Isten érc kígyót emelt fel; a víz, különösen a folyóvíz megtisztító hatása (a víz elviszi).

A népi gyógyításnak több jellemzője is előfordul a *Pax corporis*ban, így az emberi és állati részek vagy nedvek felhasználása, a hasonlót a hasonlóval elv szerinti (analógiás) gyógy mód, a betegség eltávolítása, elküldése, átadása, lehúzása, a mágikus erőter megeremtetése (A meggyőzés ilyenfajta eszközeiről l. bővebben 8–11).

EMBERI ÉS ÁLLATI RÉSZEK VAGY NEDVEK FELHASZNÁLÁSA

Gyakran találkozunk az orvosló könyvekben olyan évezredes népi hagyománnyal, hogy állati és emberi testrészeket és nedveket (többek között ürületeket = ganéterápia) ajánlanak gyógyszerként, például: *állatvért* (214), *borjúlábat* (260), *csigát* (263, 369), *csuka epéjét* (57, 67), *disznó ganéját* (73), *ebganét* (401), *emberi koponyát* (355), *fecske- vagy szarkafiat* (22); *fehér ganét* (201, 316), *fogoly epéjét* (67), *fogoly-madár tollát* (21), *galambganét* (311), *galambvért* (30, 51), *gyermekhúgyot* (261, 262), *holló fiát* (24); *juhganét* (273, 280, 347, 363, 371, 374), *kan fogát és agyaráját* (118), *kecske epéjét* (67), *kecskeganét* (222), *kecske szarvát* (30), *kecske tüdejét* (200), *kecske vérét* (241), *kígyó bőrét* (283), *kígyó csontját* (306), *kígyó fejét és csontját* (387), *kőrísférget* (49), *lóganét* (213), *macska szőrét* (203) *marha szarcsontja velejét* (351), *méhek hamvát* (352), *nyúl agyvelejét* (399), *nyúl epéjét* (67), *nyúl oltóját vagy gyomrát* (23); *nyúl szőrét* (73, 203), *patkány és vakondok hamvát* (352, 355), *pókhálót* (73, 185, 203), *rákot* (288, 310, 340, 359, 363, 364, 369, 371, 389), *róka máját* (24), *szamárganét* (73, 273), *szarvas könnyét* (335), *szarvas szarvát* (398), *tehenépet* (57), *tehenéganét* (194, 213, 263, 287, 388), *tehen marha [!] lábát* (260), *tyúk epéjét* (283), *tyúk ganéját* (81); *tyúkvért* (201), *verőfényköltő bogarak hamvát* (352), *vadkannak hólyagját* (24), *varasbékát* (338), *vizeletet* (16, 163, 388) stb. – Néhány recept. 16 [A Kórságról és Nyavalya kirontásáról]: *töltsék rá a' beteg embernek a maga vizeletit*; 22–23: *jobb erejük lesznek, ha Fetske vagy Szarka fiakat elevenen öszve-vagdaldván, és a' víz vévő fazékban a' virág közzé vetvén, együtt vészik vizét*; 30 [A Gutta-ütésről]: *Ketske szarvát vagy szőrit egészenek-meg, annak füstit botsássák az orrába*; 50 [A Szem-fájásról]: *Sáfránnyal 's Tsset-téjjel [...] kösd-bé a' fájdalmas szemet*; 51: *Igen jól tisztítja a' vérességtől a' Galambnak meleg véreis*; 60 [A belső Fül-fájásról]: *fejess belé a' fülbe valamely szoptató Aszszonnyal; igen érleli*; 71 [Az Orr vére járásáról]: *Pók hálót, és apró Nyúl szőrt törjenek és vagdallyanak jól öszve [...] tegye az orra likába*; 73: *Ez is noha nem tsinos, de igen hatható erejű a' vér megállatásában: Az új Disznó ganéját erős Etzettel elegyítsd öszve, 's azt szagolgya*; 73–74: *Tsalán levét Szamár ganéval elegyítsed öszve, szárazd-meg, törd porrá, tedd el; 's mikor orrod vére indul szij-fel bene az orrodba*; 96 [A Torok-fájásról és Torok gyékéről]: *Az Ebnek feje aszszu ganéját törd meg, azt Fetskének megégetett hamvával Mézbe 's ó hájba elegyítsd-el, kend ruhára, melegen kösd-bé véle*; 163 [A Has-szorulásról és Kolyikáról]: *Gyermek hugyat végy annyit*

mennyi elég elégytsd és melegits-öszve, s klistélyezd meg véle; 181 [A' Has-menésről és Vér-hasról]: Egy Galamb finak bélit kivétvén, és a' helyét Viaszszaal megtöltvén, süsd meg, s edd-meg éjomra; 187: Juhnak vagy Berbétsnek lábait s' fejét darabokra vagdalván, hosonlóképen [!] egy vagy két diszno tököt eldarabolván, főzzék meg erőse Feredőnek; 273 [A Vér-folyásról]: Nem tsinos, de valóban hat hatos orvosság e' nyavalyában a' Szamár ganéja: megaszalván s' törvén, adgyák-bé innya; 355 [A Gelyváról és Bőr alatt való Tsomózásokról]: Tsuda erő nagyon a' meghólt ember Koponyájában, ha abból az ilyen nyavalyás iszik rend-szerint, és azt sokáig gyakorollya; szemlátomást apaszttya mind a' Gelyvát, mind akarmelly szakát [= daganatféle].

ANALÓGIÁS GYÓGYMÓD A néphagyományban szokásos az analógiás gyógymód, ami azt jelenti, hogy, ami okozza a betegséget, azzal kell meggyógyítani, vagy olyan állati részzel kell végezni a gyógyítást, amelyik része beteg az embernek 135: [A Szű-dobogásról.] a' Szűnek [...] ittis hasznos [...] a' Szarvasnak szivében termett tsont: megtörvén, és négy pénz nyomót Borban vagy fekete Tsereszny vizben Megiván; 387: A' Kigyó marás ellen hamarjában, ugyan a' Kigyó fejét rontsd-meg, és azt kösd a' sebre; 388: A' Méh és Darás-marásokban, ki-kell venni a' fulákokt elsőben is [...] : vagy pedig ugyan magát a' Bogarat öszve rontván tegyék reá a sebre; 407: [Gilisza ellen.]: Adgy Gelesza port hig Tyukmonyban, vagy forraltt Téjben; stb.

A BETEGSÉG LEHÚZÁSA Ugyancsak (egészen az ókorig visszavezethető) a népi hagyományban élő gyógymód volt a betegségnek a „lehúzása”. Példák: 166: [Hasszorulás és kólyika ellen.]: Némellyek az ilyen kinban gyenge apró Kutya kölyköket raknak a' Hasokra, s' igen használ; 167 [Hasszorulás és kólyika ellen.]: terítsék és kössék a' Hasára [...] gyenge Kutya kölykeket, mellyek a miatt megkolyikásodnak magokis, és elvesznek; 388 [Kigyómarás ellen.]: Mellyezd-meg az eleven Tyúk-hasát, tedd az ilyen sebre, kiszija a' mérgét.

A NÖVÉNYEK SZEDÉSÉNEK ÉS GYÚJTÁSÉNEK IDŐPONTJA A népi gyógyításban szokás volt a gyógyszer (pl. gyógynövény vagy állat) begyűjtésének vagy a gyógyításnak az időpontját is előírni, s evvel a mágikus környezetet megteremteni. Erre a népi hagyományra is találunk példát Pápai Páriznál. 21: végyen minden **Hóld-fogytára** valami phlegma tisztító Purgatiót bé; 22: az **utolsó negyedben, Hóld-fogytára, Salfaparilla** gyökerét [...] főzzenek-meg forrás vizben, s' azt igya szomjúságtólis; 23: igyameg az ember **Hóld fogytán**; 53: Mihelyt új levele jó **Tavasszal a' Birs-almának** [...]; 76: Ez orvoslásokkal pedig a' **Hóldnak fogytán, az utolsó negyedben** kell élni; 164: [Hasszorulás és kólyika ellen.] **Májusban** szedd-meg a' Tehén-ganéjt, és megaszalván, tedd el. Ebből törj-meg porrá, elegytsd [...] olajba; ezzel kennyék a' Hasát a' fájaldalmokban; 200: **Szent György s' Pünköszt között** szedvén az Árva-tsalánt, aszald meg; 201: A' Ló s' egyéb ganéjt az utakon **Nyárban** öszvegömbölygető bogarat szedvén, főzd-meg erősen [...], azzal kennyed; 283: Igen hathatosnak ditsérik a' **Mártiusban** fogott Nyúl szemét; 391: **Szent János nap tájban** szedj zöld-Diót stb.

ÖSSZEZÉS Pápai Páriz Ferencz törekedett arra (céljának megfelelően), hogy munkája tartalmában és nyelvi megformálásban is érthető és hiteles legyen az egyszerű emberek számára is. Figyelembe vette a szegény emberek érzelmeit, szokásait, nyelvezetét, s felvette munkájába a népi hiedelmeket és gyógyszereket is.

FORRÁSOK

Lentsés György 1577. *Ars medica*. Varjas Béla (kiad.) 1943: XVI. századi magyar orvosi könyv. Kolozsvár: Sárkány Nyomda.

Miskóltzy Ferenc 1742. *Manuale chirurgicum, avagy chirurgiai úti-társ* Győr, Streibig János.

Pápai Páriz Ferencz 1690. *Pax Corporis* Kolozsvár. – Az idézetek az 1747-es kiadásból valók. Az idézéskor: 1690/1747.

Pápai Páriz Ferencz 1708. *Dictionarium Latino-Ungaricum et Ungarico-Latinum* Lócse.

IRODALOM

- Bañcerowski Janusz *Néhány gondolat a meggyőzés jelenségéről* In: Vass László (szerk.) *A mondat: kaland. Hetven tanulmány Békési Imre 70. születésnapjára* Szeged, JGYF Kiadó 2006:35–8.
- Benkő Loránd (szerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* (TESz.) I.,II.,III. Budapest, Akadémiai Kiadó 1967,1970,1976.
- Csapodi István *Pápai Páriz Ferencz magyar orvosi nyelve* Magyar Nyelvőr 1882;11: 375–8, 423–5, 472–3, 573–6.
- Csapodi István *Pápai Páriz Ferencz magyar orvosi nyelve* Magyar Nyelvőr 1883;12:42–5, 84–7, 126–8, 175–7, 221–5.
- Deáky Zita *A hivatalos és a hagyományos gyógyítás a magyar történeti forrásokban* Budapest, Osiris Kiadó 2002.
- Hoffmann-Axthelm, Walter *Die Geschichte der Zahnheilkunde* Berlin, Buch und Zeitschriften Verlag 1973. 28(a)
- Hoppál Mihály *Népi gyógyítás* In: Hoppál Mihály (szerk.) *Magyar Néprajz VII.* Budapest, Akadémiai Kiadó 1990:693–724. 703(a)
- Ifj. dr. Kaán Miklós *A foggyógyítás magyar hagyományai a források és a szakirodalom tükrében* Budapest, ELTE BTK (Doktori értekezés) 2011:194–213.
- Keszler, Borbála *A meggyőzés eszközei a régi magyar receptekben* Magyar Orvosi Nyelv 2011;11/1:22–6.
- Keszler Borbála *Az olvasókhöz való közelítés eszközei a XVI–XVII. századi tudós orvosok könyvekben* In: Bárdosi Vilmos (szerk.) *A nyelvi pragmatika kérdései szinkron és diakron megközelítésben* Budapest, Tinta Könyvkiadó 2015:131–2.
- Keszler Borbála *Régi magyar (XVI–XVII. századi) orvosi szavakat és kifejezéseket tartalmazó források és olvasóközönségük* Magyar Nyelvőr 2016;140:305–16.
- Keszler Borbála, ifj. dr. Kaán Miklós *Pápai Páriz Ferencz és a magyar orvosi nyelv* In: Veszelszki Ágnes, Lengyel Klára (szerk.) *Tudomány, technolektus, terminológia: a tudományok, szakmák nyelve: Diskurzusok a szakmai diskurzusról. A tudományok, szakmák nyelvének leírása* Budapest, Éghajlat Könyvkiadó, 2014:107–16.
- Kuna Ágnes *Az orvosi receptről. Beszélt nyelvi elemek a XVI–XVII. századi receptekben* Magyar Nyelvőr 2007;131/4:470–79.
- Kuna Ágnes *Az instrukció funkcionális pragmatikai vizsgálata a XVII. századi orvosi receptekben* In: Keszler Borbála – Tátrai Szilárd

- (szerk.) Diskurzus a grammatikában – Grammatika a diskurzusban Budapest, Tinta Könyvkiadó 2009:332–42.
15. Kuna Ágnes *A XVI–XVII. századi magyar nyelvű orvosi recept szövegtípológiai és pragmatikai vizsgálata funkcionális kognitív keretben.* Budapest, ELTE BTK (Doktori értekezés) 2011:154(a)
16. Kuna Ágnes *A meggyőzés nyelvi mintázatai a XVI–XVII. századi orvosi receptben: kognitív nyelvészeti elemzés.* Budapest, ELTE BTK (Doktori értekezés) 2015.
17. Oláh Andor *Népi orvoslás, orvostörténet, orvostudomány* Orvostörténeti Közlemények 1956;3:84–105.
18. Oláh Andor „Új hold, új király”. *A magyar népi orvoslás életrajza* Budapest: Gondolat 1986:164–8(a)
19. S. Sárdi Margit *Főrangú hölgyek gyógyfüves könyvei* In: Pócs Éva (szerk.) Áldás és átok, csoda és boszorkányság. Vallásnéptudományi fogalmak tudományos megközelítésben. Tanulmányok a transzcendensről IV. Balassi, Budapest 2004:203–21.

Bősze Péter

Tudománymérés (2)

CiteScore. A folyóiratok önálló mérőszáma. A *hatásmutatótól* két elemben tér el:

- Az idézésék évét megelőző 3 év adatait számolja – általános vélemény, hogy a hároméves időszak jobban kifejezi a hivatkozásokot, mint a kétéves.
Például: valamely folyóirat 2015-ös *CiteScore* értéke egyenlő a 2012-ben, 2013-ban és 2014-ben megjelent közleményekre, 2015-ben kapott hivatkozások számának és a 2012, 2013 és 2014-ben megjelent közlemények számának a hányadosával.
- A közlések minden formáját (cikkek, levelek, szerkesztői megjegyzések, vélemények, rendezvényi kiadványok stb.) és az ezekre kapott hivatkozásokat elemzi. Tehát a nevezőben és a számlálóban is ugyanazok vannak. A *hatásmutató* csak a teljes közleménnyel, de a teljes idézettséggel számol.

A *CiteScore* a *Scopus* egyik állandó, összehasonlítható, átlátható mérőszáma, évente adják meg (<https://journalmetrics.scopus.com>).

Megjegyzés. A *CiteScore*-nak többféle kiegészítője is van:

- CiteScore Percentil.* A folyóirat viszonyított helyzetét mutatja, például a 98%-os érték azt jelenti, hogy a folyóirat a legjobb 2%-ba tartozik.
- CiteScore Rank* és *Rank Out Of.* A folyóirat tényleges helyét jelöli a rangsorban, például második a 33 folyóiratból.
- Documents.* A nevezőben lévő közlemények száma.
- Citation count.* A számlálóban lévő idézési szám.
- CiteScore tracker.* Naptári évi *CiteScore.* Májussal kezdődő naptári évre számol. Például a 2016-os érték a 2016-os közleményekre 2017 májusáig kapott idézéseket veszi figyelembe. Havonta frissítik az új hivatkozások szerint stb.

Eigenfactor score (ES). Folyóiratokat értékelő mértékszám: azt fejezi ki, hogy a folyóirat mennyire hasznos a tudománytársadalomnak; a folyóirat tekintélyére utal. Az idézettség a *Journal Citation Reports* adatain alapszik, egyezően a *hatásmutatóval*.

A *hatásmutató*nál használt idézési számtól három pontban tér el:

- Öt év alatti idézettséggel számol, szemben a *hatásmutató* kétéves idézésszakaszával.
- Nem számolja az önidézéseket.
- Figyelembe veszi, hogy mennyire rangos folyóiratban idézték a cikket.

Számítás (eigenfactor.org végzi): A vizsgált folyóiratok öt éves, önidézések nélküli idézettségét egyeztetni azoknak a folyóiratoknak a rangjával, amelyekben az idéző cikkek megjelentek. A kapott összértéket 100-nak tekintik. A folyóiratok az idézettségük arányában részesülnek a százból. Például 2006-ban a *Nature* kapta a legmagasabb értéket: 1,99.

Az *eigenfactor* tehát nem azonos a folyóiratok öt évi összes idézésének a számával, mivel az idéző „minősége” (milyen rangú folyóiratban idézik) és az önidézések figyelmen kívül hagyása módosítja az értéket.

Megjegyzés: *Bergstrom és munkatársai* (Bergstrom CT, West JD, Wiseman MA. The eigenfactor metrics. *J Neurosci* 2008;28(45):11433–4.) írták le. Az *eigenfactor* a számítógépes számítási szakszó, az *eigenvector* és az *Impact Factor* szavak részleges összevonásából származik.